

ma ve her türlü murada nâil olma amacıyla en fazla okunup hatmedilen hadis kitabının *Şahîh-i Buḥârî* olduğu bilinmektedir. Mısırlı tarihçi İbn İyâs, 1505 yılında Mısır sultanına ait sarayın bahçesinde kurulan büyük bir çadırdaki *Şahîh-i Buḥârî* hatmi yapıldığını haber vermekte, daha önceki tarihlerde eserin sarayda okunduğunu, hatim merasiminin büyük sarayda yapıldığını, bu esnada kadılara ve ileri gelen âlimlere hil'atler giydirilip bahşişler verildiğini, fakat sonraları hatmin Kale Camii'nde okunup sultanın huzurunda yapılan kısa bir merasimle bitirildiğini söylemektedir (*Bedâ'î'u'z-zühûr*, IV, 88). *Şahîh-i Buḥârî*'nin 1798 yılında Kahire'de Ezher Camii'nde Napolyon Bonapart'ın şehre girmemesi dileğiyle, 12 Eylül 1902'de yine aynı yerde kolera tehlikesi sebebiyle hatmedildiği belirtilmekte, Türkiye'de Birinci Büyük Millet Meclisi açılacağı zaman ülkenin her yerinde *Şahîh-i Buḥârî* hatimleri yapıldığı bilinmektedir (geniş bilgi için bk. *DİA*, VII, 118).

Hadis hatmi merasimlerinde okunmak üzere bazı eserler kaleme alındığı görülmektedir. Bunlar arasında, Muhammed b. Abdurrahman es-Seḥâvî'nin *Kütüb-i Sitte*'nin her biri için telif ettiği risâlelerden şu ikisi zikredilebilir: *'Umde-tü'l-kârî ve's-sâmi' fi hatmi's-Şahîh-i'l-câmi'*, *Ğunyetü'l-muhtâc fi hatmi Şahîhi Müslim b. el-Haccâc* (Dârü'l-kütübî'l-Mısıriyye, Hadis, nr. 2569, 26 varak). Bu tür eserlerde bir hadis kitabının son hadisi geniş bir şekilde şerhedilmiş veya hatmi yapılan eserin ve musannifinin değerine ve benzeri hususlara dair rivayetler bir araya getirilmiştir. "Bu türde yazılan eserler arasında İbnü'l-Cezzerî'nin *el-Maş'ûdü'l-aḥmed fi hatmi Müsnedi'l-İmâm Aḥmed*'i (nşr. Ahmed Muhammed Şâkir, Kahire, ts., Mektebetü't-türâsî'l-İslâmî, *Ṭalâ'î'u'l-Müsned* ile beraber, s. 12-40) ve İbn Zahîre diye tanınan Ebû Hâmid el-Kudsî'nin *Tuḥfetü'l-kârî 'inde hatmi'l-Buḥârî'si* (DTCF Ktp., İsmail Saib Sencer, nr. 3732; diğer nüshalar için bk. Sezgin, I, 129-130) anılabılır. Seḥâvî, hadisle dolaylı olarak ilgili bulunan başka önemli eserler için de şu hatim kitaplarını kaleme almıştır: *el-Kavlü'l-mürtakî fi hatmi Delâ'ili'n-nübuvve li'l-Beyḥâkî*, *el-İntihâz fi hatmi's-Şifâ' li'l-İyâz*, *er-Riyâz fi hatmi's-Şifâ' li'l-İyâz*, *el-İlmâm fi hatmi's-Sireti'n-nebeviyye li'bni Hişâm ve Ref'u'l-ilbâs 'an hatmi Sireti İbni Seyyidi'n-nâs*.

BİBLİYOGRAFYA :

Kirmânî, *el-Kevâkibü'd-derârî fi şerhi Şahîh-i'l-Buḥârî*, Beyrut 1401/1981, I, 5; İbn İyâs, *Bedâ'î'u'z-zühûr*, IV, 88; Seḥâvî, *Buḡyetü'r-râğubî'l-mütemennî fi hatmi'n-Nesâ'î rivâyeti İbni's-Sünnî* (nşr. Ebü'l-Fazl İbrâhîm b. Zekeriyâ), Kahire - Beyrut 1411/1991, neşredeninin mukaddimesi, s. 12-13; Sezgin, *GAS*, I, 129-130; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *DİA*, VII, 117-118.

M. YAŞAR KANDEMİR

HATİM

(bk. HİCR).

HÂTİM el-ESAM

(حاتم الأصم)

Ebû Abdırrahmân Hâtım b. Unvân el-Esamın el-Belhî el-Horasânî (ö. 237/851)

İlk dönem

Horasan sûfilerinden.

Belh'te doğdu. Kendisinden "a'cemî bir kişi" olarak söz eden rivayetten (Ebû Nuaym, VIII, 92; Hatîb, VIII, 242) ve Müsenâ b. Yahyâ el-Muhâribî'nin (ö. 223/838) mevlâsı olduğuna dair kayıtlardan (Sülemî, s. 91; Ebû Nuaym, VIII, 83) Arap asıllı olmadığı anlaşılmaktadır. "Esam" (sağır) lakabını, kendisine bir soru sorarken yel-niveren bir kadını mahcubiyetten kurtarmak amacıyla, "Duymuyorum, sesini yükselt" diyerek sağır taklidi yaptığı için aldığı bildirilir.

Birkaç yolculuğu dışında hayatını Horasan ve Mâverâünnehir bölgesinde geçiren Hâtım Horasan şehirlerinde tahsil görmüş, şeyhi Şakîk-i Belhî'den tasavvuf terbiyesini aldıktan sonra Mâverâünnehir'e geçerek uzletle çekilmiş ve müridlerinin eğitimiyle ilgilenmiştir. Bu sebeple onun, Horasan'daki tevekkül ağırlıklı tasavvuf anlayışını Mâverâünnehir'e taşıyan kişilerden biri olduğu söylenebilir.

Tasavvuf kaynaklarında Hâtım'ın hadis ilmiyle de meşgul olduğu ve bazı tâbiilerden hadis rivayet ettiği kaydedilmektedir (Sülemî, s. 91-92; Ebû Nuaym, VIII, 83; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, IV, 163). Hadis ricâli kaynaklarında yer alan ve bu alandaki üstatlarıyla talebelerini gösteren bir listeye göre Şakîk b. İbrâhîm el-Belhî ve Şeddâd b. Hakîm el-Belhî'den, Mâverâünnehirli Abdullah ve Recâ b. Mikdâm (Muhammed) es-Sâgânî kardeşlerden ve Mervli Saîd b. Abdullah el-Mâhiyânî'den hadis okumuş; kendisinden de

Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî, Hamdân b. Zünnûn el-Belhî, Muhammed b. Fâris el-Belhî, Ebû Abdullah el-Havvâs, Ebû Ca'fer el-Herevî, Abdullah b. Sehl er-Râzî, Ebû Türâb en-Nahşebî, Ebû Osman Saîd b. Abbas es-Sûfî, Ebû Ali Hasan b. Saîd es-Sekkâ gibi bir grup âlim rivayette bulunmuştur (İbn Ebû Hâtım, III, 260; Hatîb, VIII, 242; Sem'ânî, I, 181; İbn Hallikân, II, 26; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 485). Sika bir râvi olmakla birlikte rivayetleri tasavvuf çevreleriyle sınırlı kalmış, hadis âlimleri tarafından kendisine başvurulmamıştır.

Hâtım, Horasan şeyhleri içinde tevekküle dayanan tasavvuf anlayışıyla tanınan Şakîk b. İbrâhîm el-Belhî'nin müridi ve Ahmed b. Hadraveyh el-Belhî'nin şeyhidir. Mâverâünnehir'de Türkler'e karşı savaşlarda silâh arkadaşı olduğu Şakîk'le (Kuşeyrî, s. 91; Attâr, s. 268-269: Kütübî, II, 106) otuz üç yıl sohbet ettiği ve tasavvufî hayatı ondan öğrendiğine dair bilgiler (İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-şafve*, IV, 161) Hâtım'ın Şakîk'in fikirlerini geliştirerek devam ettirdiğini göstermektedir.

Şeyhinin vefatından sonra (194/810) otuz yıl uzlet hayatı yaşayarak mânevî yönünü geliştiren Hâtım daha sonra 320 müridiyle birlikte hacca gitti (Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 486). Belh Emîri İsmâ b. Yûsuf ile yakın ilişkisi dışında, dönemin meşhur ilim ve siyaset adamlarıyla yaptığı görüşmeleri anlatan haberlerin hemen hepsi bu görüşmelerin hac yolculuğu sırasında gerçekleştiği kaydını taşımaktadır. Rey'de şehrin kadısı Muhammed b. Mukâtil, Kazvin'de Tanâfisî ve Medine'de şehrin valisiyle yaptığı görüşmelerde onların yaşayışındaki lüks ve refahı tenkit etmiş (Ebû Nuaym, VIII, 80-83), Bağdat'ta Ahmed b. Hanbel'e de beşerî münasebetler konusunda tavsiyelerde bulunmuştur (*a.g.e.*, VIII, 82; Hatîb, VIII, 242; İbn Hallikân, II, 26-27; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 486-487). Uzlet yıllarında sorularını cevaplandırması dışında insanlarla konuşmamış, herhangi bir ihtiyacı için onlara başvurmamış, bu sebeple bazı çevrelerde adı deliye çıkmıştı. Halife Hârûnürreşid, Hâtım'ın durumunu tahkik için aralarında İmam Muhammed el-Bâkır, Kisâî ve Câhiz'in de bulunduğu bir heyeti görevlendirmiş, bu heyet onun "zamanın en akıllısı" olduğuna karar vermişti (Ebû Nuaym, VIII, 74). Cüneyd-i Bağdâdî de ondan, "Zamanımızın siddîki Hâtım el-Esam'dır" diyerek övgüyle bahseder (Hücvîrî, s. 214; Attâr, s. 328).

Hacdan sonra Mâverâünnehir'e dönen ve son yıllarını burada geçiren Hâtîm, Ceyhun nehri üzerinde küçük bir şehir olan Vâşecird'in güneyindeki bir dağda bulunan evinde vefat etti ve buraya defnedildi. Onun burada yetiştirdiği müridlerinin en meşhuru, Mâverâünnehir'in tanınmış sûfilerinden Ebû Tûrâb en-Nahşebî'dir.

Zühd, riyâzet, sabır, hafv, hüzün, verâ, takvâ, mârifet, edeb, taat, ihlâs, sıdk, infak, tevekkül gibi devrindeki tasavvuf düşüncesinin temel konuları üzerinde duran Hâtîm, zühd ve tevekküle dayanan sade bir tasavvuf anlayışına sahiptir. Nitekim Zehebî, onun zühd hayatının esaslarıyla ilgili bazı görüşlerini naklettikten sonra bunları, "Âriflerin nükteleri ve işareti işte böyle olur" diye övmüş, daha sonraki sûfilerce ortaya atılan fenâ-bekâ, mahv-isbat, cem'-fark, hulûl, ittihad, vahdet-i vücûd gibi görüşlerin onda bulunmadığına işaret etmiştir (*A'lâmü'n-nûbelâ*, XI, 487). Zehebî'nin bu değerlendirmesinden, Hâtîm'in tasavvuf anlayışının Selefîyye'nin kabul ettiği çerçeveden dışına çıkmadığı anlaşılmaktadır.

"Ümmetin Lokmanı" diye tanınan Hâtîm'in tasavvuf anlayışını üç esasa dayandırdığı söylenebilir: İnsan-dünya ilişkilerinde istikrarlı bir zühd, insan-toplum ilişkilerinde iyi niyete dayanan bir davranış biçimi, insan-Allah ilişkisinde ihlâs ve samimiyete dayanan bir ibadet.

Hâtîm'e göre yeme, içme, barınma, giyinme, konuşma ve bakma nefsin belli başlı istekleridir. Bu isteklerin sınırlandırılmaması insanı doyumsuzluğa sevkeder ve insan olma onurunu kaybettirir; çünkü bunlar bir yandan kişiyi dünyaya bağlayıp maddeci bir hale getirirken öte yandan kötülöklere iterek Allah'tan uzaklaştırır. Bu sebeple onların fikrî telkinler ve fiilî kısıtlamalarla kontrol altına alınması şarttır. Zühd, bu tehlikeli arzuları kontrol altına alarak dünya ve âhiretteki gerçek mutluluğu sağlayan dünyevî ve dinî bir disiplindir. Bundan dolayı nefsanî arzuların yol açacağı tehlikeler, bunlara karşı alınması gereken tedbirler ve bu şekilde elde edilecek mânevî başarılar, Hâtîm'in zühd hayatıyla ilgili olarak sistematik bir biçimde ele aldığı belli başlı konulardır. Onun bu sistematik çabası bir sözündeki üçlemelerinde açıkça görülebilir. Bu sözünde Hâtîm yeme, konuşma ve bakma arzularını nefsi azdıran ve insanı kötülüğe sürükleyen başlıca tutkular olarak saymış, tevekkül, sıdk ve ibreti onları engelleyecek ve ıslah edecek ta-

savvufî değerler olarak göstermiş, arzuların bu değerlerle terbiye edilmesi halinde artık helâl rızık, zikir ve müşahedenin süreklilik kazanacağını söylemiştir (Sülemî, s. 96; Ebû Nuaym, VIII, 83).

Yeme içme, giyim kuşam ve mesken konularındaki tutkuları, "Ölümü tadacağım, kefeni giyeceğim, mezarı mesken edineceğim" diyerek yenmeyi prensip edinen Hâtîm, insanın Allah'a teslimiyetini bu tutkuları tesirsiz kılan en iyi formül olarak belirler. Ona göre nefsanî arzular ve tabii ihtiyaçlar konusunda izlenmesi gereken en gerçekçi yol Allah'a tam bir güven ve teslimiyettir. Bu yaklaşımının bir gereği olarak Hâtîm rızık konusunda tevekkül üzerinde ısrarla durur. Tevekkül, onun tasavvuf anlayışının en temel ve muhtevelî kavramı olarak dik-kati çeker. Hâtîm, rızık için çaba sarfetmeyi değil hiçbir azığı olmadığı halde Allah'a güvenmeyi gerçek tefvîz ve tevekkül kabul eder. Bundan dolayı ne yiyip içtiğini ve nasıl geçindiğini soranlara, "Rızıkınız semadadır" (*ez-Zâriyât* 51/22); "Yerlerin ve göklerin hazineleri Allah'ındır; fakat münâfıklar bunları kavrayamazlar" (*el-Münâfikûn* 63/7) meâlindeki âyetleri okuyarak cevap verirdi (Hatîb, VIII, 244).

Hâtîm, Allah'ın takdiri olan rızık için kulun tedbir peşinde koşmasını anlamsız bulmuş, bu konuda Allah'a karşı tam bir güven içinde olmayı öğütlemiş, bu güveni de darlığa üzülmemek, bolluğa sevinmemek, fakir veya zengin olduğuna aldırmamak şeklinde tanımlamıştır (Sülemî, s. 94). Allah'a karşı titiz bir kulluğu, şeytana karşı da amansız bir düşmanlığı savunurken Hâtîm cihad kavramına başvurmuştur. Çünkü ona göre müminin, bozguna uğratıncaya kadar içindeki şeytanla yapacağı gizli cihad, farzları istenen şekliyle yerine getirinceye kadar yapacağı açık cihad ve Allah düşmanlarıyla yapacağı cihad (Sülemî, s. 95-96) şeklinde üç türlü cihadi vardır. Bu son anlamdaki cihad konusunda yaşadığı bir olay onun teslimiyet ve tevekkülünün canlı bir örneğini teşkil eder. Katıldığı bir savaşta düşman askerinin kendisini kısıvrak yakalayıp hançeri boğazına dayadığını, fakat buna rağmen kalbini hiç bozmadığını, "Yâ rabbî! Ben senin mülküm, hüküm böyleyse başım gözüm üstünel!" diye düşünürken bir mücahidin attığı okun düşmanın gırtlığına saplandığını ve kendisinin aynı hançerle onu öldürdüğünü anlatır (Kuşeyrî, s. 96; Attar, s. 325).

Güzel giyinmeyi bedenini, çok konuşmayı dilini, her yere ve her şeye bakmayı gö-

zün tutkusu olarak niteleyen Hâtîm, sağlığı bir zühd hayatı için bu arzuların mutlaka denetlenmesi gerektiğini söyler. Yamlı abâ giymeyi zühd hayatına girişin temel şartlarından biri olarak görür. Ancak Hâtîm, gönlünde beş paralık elbise giyme arzusu varken iki paralık abâ giymenin kişiyi zâhid yapmayacağını (Sülemî, s. 97), bu kişinin önce giyim tutkusundan kurtulması, bunun için de zenginlik düşüncesinden sıyrılması gerektiği kanaatinde. Gerçek zâhid nefsinde önce kesesini, zâhid geçinen ise kesesinden önce nefsini eritmeye çalışır (Kuşeyrî, s. 215).

Hâtîm'in insan-toplum ilişkileri konusundaki düşünceleri temelde, zühd hayatını işlerken üzerinde durduğu nefis terbiyesi kavramına dayanır. Ona göre insan beşerî münasebetlerinde kendisine karşı katı ve acımasız, başkalarına karşı ise sabırlı ve hoşgörülü olmayı prensip edinmelidir (Kuşeyrî, s. 351; Attâr, s. 336). Bu prensip ona hem kendisinin istikamet sahibi olmasını, hem de ona başkalarına istikameti tavsiye etme hakkını sağlar. İnsan, kendisi istikamet sahibi olmadan başkalarına istikameti tavsiye edemeyeceğine göre iyilikleri emretme ve kötülükleri yasaklama ilkesini önce kendi şahsında uygulamalıdır (Sülemî, s. 95). Nitekim ziyaretine gittiği Rey Kadısı Muhammed b. Mukâtil'in hizmetçilerle dolu bir konakta lüks içinde yaşadığını görünce durumu çok yadırgamış, bunun Hz. Peygamber'e ve ashabına değil Firavun ve Nemrut'a tâbi olma anlamına gelen bir hayat tarzı olduğunu, ilim adamlarının dünyaya düşkünlüğünün kötü örnek teşkil edeceğini anlatmış, abdest alırken bir organı dört kere yıkamayı su israfından dolayı mekruh sayan fukahanın böylesine lüks bir yaşantıyı kendilerine mekruh görmemelerindeki çelişkiye dikkat çekmiş, bu ince nüktesi, Muhammed b. Mukâtil'in evini barkını terkedip tasavvuf yolunu tutmasına vesile olmuştu (Şa'rânî, I, 80-81).

Ahmed b. Hanbel, Bağdat'taki evinde kendisini ziyarete gelen Hâtîm'le dertleşirken ona *mihne** olaylarında mâruz kaldığı baskı ve işkenceleri anlatmış ve insanlardan kurtulup huzurlu bir hayat yaşamının mümkün olup olmadığını sormuştu. Hâtîm de malını insanlara vermesini, fakat onlardan bir şey almamasını, insanlara haklarını ödemesini, fakat onlardan kendi hakkını ödemelerini beklememesini, insanların baskılarına katlanmasını, fakat onların hiçbirine hiçbir

konuda baskı yapmamasını tavsiye etmiş, Ahmed b. Hanbel bunların çok doğru, ancak uygulamasının çok zor olduğunu söyleyince Hâtım ona, "Keşke bunları yapabilseydin" demişti (Ebû Nuaym, VIII, 82; Hatîb, VIII, 242; İbn Hallikân, II, 27; Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', XI, 487).

Hâtım insan-Allah ilişkisinin menfi şeklini mâsiyet, müsbet şeklini taat olarak değerlendirir ve bu iki tavrı bazan ayrı ayrı, bazan da beraberce ele alarak zengin bir zühd kültürü içinde yorumlar. Bütün günahların maddî ihtiraslar, nefsanî arzular, ahlâkî zaafırlar gibi sebeplerden dolayı meydana geldiğini, buna karşılık bütün taatlerin de Allah korkusu, Allah sevgisi, cehennem kaygısı, cennet arzusu gibi dünya atmosferini aşan daha yüce değerlere bağlı olarak gerçekleştiğini söyler. Ona göre taatin aslı havf, recâ ve hasseb (umulan ecir), mâsiyetin aslı da kibir, hırs ve hasettir (Sülemî, s. 95; Ebû Nuaym, VIII, 78-79). Mâsiyetle taat birbirine ne kadar zıtsa nefis ile Allah, dünya ile âhiret arzuları da birbirine o kadar zıttır; sadece nefsi ve dünyayı gözeterek işlenen her fiil mâsiyeti, sadece Allah'ı ve âhireti gözeterek işlenen her fiil de taati meydana getirir. Zühdü sıhhatli bir amelî hayatın temeli olarak gören Hâtım'ın insan-Allah ilişkisi konusundaki görüşleri daima zühd hayatıyla ilgili motifler taşır. Ona göre dünya malını hırsıyla toplayan, bunu fakirliğe düşme korkusuyla elinde tutan, sarfederken de riyakârca harcayan kimse ancak münafık olabilir. Çünkü mümin dünyadan aldığını korkarak alır, elinde istemeden tutar ve sadece taat maksadıyla Allah için harcar. Fakirliği sevmeden Hz. Peygamber sevgisinden, malı taat amacıyla harcamadan cennet arzusundan, haramlardan dikkatle kaçınmadan Allah sevgisinden veya Allah korkusundan bahsetmek kuru birer yalandan ibarettir (Sülemî, s. 97; Ebû Nuaym, VIII, 75). Muradı Allah olan müridin bütün çabası da Allah için olmalıdır. Ona göre tövbe günahkârın bu noktadaki gafletinden uyanması, Allah'tan utanması ve memeden çıkan süt misali bir daha günahlara geri dönmemesidir. Hâtım, böyle bir tövbe ile mâsiyetten kurtulan mümin için daima bağlı kalması gereken dört esas belirler: Rızkının bir başkasına verilmeyeceğini bilerek Allah'a tevekkül etmek, Allah'ın gözetiminden bir an bile uzak kalamayacağını bilerek günah işlemekten haya etmek, kendisi adına bir başkasının yerine getiremeyeceğini bilerek amelleri titizlikle eda etmek, ecelinin peşinde olduğunu bilerek her an yakala-

nacakmış gibi hazırlıklı bulunmak (Ebû Nuaym, VIII, 73-74; Hatîb, VIII, 243). İnsan amel işlerken bu ameline Allah'ın nazarıyla bakmalıdır; böylece ondaki kusurları kendisi de görüp islah edebilir (Zehebî, A'lâmü'n-nübelâ', XI, 485).

Hâtım'ın bazı sözleri erken dönemlerde derlenmiş, daha sonraki tasavvuf klasiklerine kaynak teşkil eden bu derlemelerden bir kısmı günümüze kadar gelmiştir. Şeyhi Şakîk-i Belhî'ye sorduğu sekiz meseleyi ve onun cevaplarını ihtiva eden bir metin Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Fâtih, nr. 4492/2, vr. 54^b-56^a), bazı vezir sözlerini ve hakkında ilginç bilgiler ihtiva eden bir metin de Şam'da Zâhiriyye Kütüphanesi'nde kayıtlı *el-Fevâ'id ve'l-aḥbâr ve'l-hikâyet âni's-Şâfi'i ve Hâtım el-Eşam ve Ma'rûf el-Kerhî ve ğayrihim* adlı mecmuada (nr. 9613, vr. 156^b-169^b) yer almaktadır (Sezgin, I, 639).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Ebû Hâtım, *el-Cerh ve't-ta'dil*, III, 260; Sülemî, *Tabakât*, s. 91-97; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 73-83, 92; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VIII, 241-245; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb* (Uludağ), s. 214, 421, 437; Kuşeyrî, *Risâle* (Uludağ), s. 90, 91, 96, 99, 215, 225, 248-249, 258, 300, 351; Sem'ânî, *el-Ensâb*, I, 181; İbnü'l-Cevzî, *Kitâbü'l-Kuşşâs ve'l-müzekkirin* (nşr. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ), Beyrut 1988, s. 276; a.mlf., *Şifâtü's-safve*, IV, 161-163; Attâr, *Tezkiretü'l-evliyâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 218, 263, 267, 268-269, 273, 325, 328-337, 382; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, V, 353; İbnü'l-Esir, *el-Lübâb*, I, 71; İbn Hallikân, *Vefeyât*, II, 26-29; Ebû'l-Fidâ, *el-Muhtaşar*, II, 38; Zehebî, *el-İber*, I, 246, 333; a.mlf., *A'lâmü'n-nübelâ'*, XI, 484-487; İbnü'l-Verdî, *Tetimmütü'l-Muhtaşar fi aḥbâri'l-beşer* (nşr. Ahmed Rif'at el-Bedrâvî), Beyrut 1389/1970, I, 339; Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, II, 105-106; Yâfiî, *Mir'âtü'l-cenân*, II, 118; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 317; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-muḥayye*, II, 25-27; İbnü'l-Mülâkkın, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 12, 37, 178-181, 355; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, II, 290-291; Lâmiî, *Nefehât Tercümesi*, s. 116-117; Şarânî, *et-Tabakât*, I, 76, 80-81; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 220; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, II, 87-88; Zirikî, *el-A'lâm*, II, 151; Sezgin, *GAS*, I, 639.

MUSTAFA BİLGİN

HÂTİM et-TÂİ

(حاتم الطائي)

Ebû Seffâne (Ebû Adî) Hâtım
b. Abdillâh b. Sa'd et-Tâi el-Kahtânî
(ö. 578 [?])

**Câhiliye döneminin
cömertliğiyle ünlü şairi.**

Tay kabilesinin reisidir. Babası Abdullah o henüz çocukken ölmüş, kendisini zengin ve cömert bir kadın olan annesi Guneyye (İnebe) bint Afif yetiştirmiştir.

Hâtım'ın cömertliği, aşırı harcamalarını engellemek için kardeşleri tarafından hapsedilecek kadar iyilik sever olan annesinden gelir.

Hâtım, çocuk yaşlarından itibaren cömertliği ve misafirperverliğiyle tanınarak "Cevâd" (Ecved) lakabıyla anılmıştır. Bir şiirinde, bu husustaki aşırılığı yüzünden yanında kaldığı dedesi Sa'd'ın kızarak kendisini terkettiğini bildirmektedir (*Dîvân* [nşr. Müfîd M. Kumejha], nâşirin girişi, s. 67). Hâtım menkıbelerde İslâmiyet'ten önceki mert ve cömert Arap tipinin ideal örneğini oluşturur. Bu menkıbelerden birine göre henüz çocukken bir gün develeri gütmeye gönderilen Hâtım, ikramda bulunacağı birini ararken bazı süvariler yanına gelecek misafir için yemeği olup olmadığını sorarlar; o da, "Develeri gördüğünüz halde hâlâ misafir için yemek mi soruyorsunuz?" der ve onlara üç deve ikram eder. Bu süvariler, Hîre Hükümdarı Nu'mân b. Münzir'e gitmekte olan zamanın ileri gelen şairlerinden Abîd b. Ebras, Bişr b. Ebû Hâzım ve Nâbîga ez-Zübyânî olup söyledikleri şiirlerle Hâtım'ı methederler. Bunun üzerine Hâtım develerin tamamını aralarında bölüştürür; üç şairin her birine doksandokuz deve düşer.

Câhiliye devrinde yaşayan üç ünlü cömertten biri olan Hâtım'ın (diğer ikisi Kâ'b b. Mâme ve Herim b. Sinân) bu özelliği darbimesel haline gelmiştir. Bugün dahi birinin cömertliği övülürken "Hâtım'den daha cömert" (ecved min Hâtım) denilmektedir. Hatta ölümünden sonra, hayatını geçirdiği Hâil vadisinin Tünega yöresinde bulunan Uvâriz dağındaki mezarını ziyarete giden yolcuları ağırladığı yolunda efsaneler anlatılır.

Özellikle kendi divanında yer alan şiirlerde, ayrıca Zübeyr b. Bekkâr'ın *el-Aḥbârü'l-Muvaffakiyyât*'ı, İbn Kuteybe'nin *eş-Şîr* ve *ş-şu'arâ'sı* ve Ebü'l-Ferec el-İsfahânî'nin *el-Eġānî'si* gibi çeşitli eserlerde Hâtım'ın hayatına ve menkıbevi şahsiyetine dair bilgiler bulunmaktadır. Bu kaynaklarda Tay kabilesiyle diğer kabileler arasındaki mücadelelere, Hâtım'ın Hîre ve Gassânî hükümdarları Amr b. Hind, Nu'mân b. Münzir, Hâris b. Amr ile, ayrıca Kâ'b b. Mâme, Evs b. Hârise, Nâbîga ez-Zübyânî, Bişr b. Ebû Hâzım, Abîd b. Ebras, Zeyd el-Hayl gibi bazı tanınmış kişi ve şairlerle olan ilişkilerine dair kayıt ve rivayetlere yer verilmiştir. Bu kaynaklardan onun cömertlik, hoşgörü, tevazu, sadakat, iffet ve vefakârlık gibi erdemlerle temayüz etmiş bir insan olduğu, şarap içmeyi ve sefahati haram